

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/3 2023 s. 1055-1076, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRKÇEDE İLK ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ: KISSA-İ ANTER MUKADDİMESİ*

Muhammed İkbâl GÜLER**

Yavuz BAYRAM***

Geliş Tarihi: 09.06.2023

Kabul Tarihi: 02.08.2023

Öz

Muallakatü's-Seb'â şairi olarak bilinen, aynı zamanda kahramanlığı ile nam salmış olan Anter bin Şeddâd'ın hayatı etrafında oluşturulan *Sîretü'l-Anter* hikâyesi, asırlarca farklı coğrafyalarda dilden dile dolaşmıştır. Anter bin Şeddâd'ın yaşamış olduğu VI. yüzyılda Arap coğrafyasında sözlü edebiyat geleneğinde varlık bulan bu hikâye, XII. yüzyılda yazıya geçirilmiş ve hikâyenin tamamı ilk defa Fatih Sultan Mehmed'in emriyle 1477 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Mütercimi belli olmayan *Kıssa-i Anter* tercümesinin mukaddimesi, mevcut bilgiler ışığında, Türkçede ilk çeviri eleştirisi olma özelliğini taşımaktadır. Bahsi geçen mukaddimede mütercim tarafından verilen bilgilere göre hikâye kendisinden önce de Türkçeye tercüme edilmiş; lâkin bu tercümelemlerin farklı başlıklar altında sıralanan birçok hususta eksiklikler barındırdığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen mukaddimenin konu edildiği bu çalışmada öncelikle *Kıssa-i Anter*'in Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1145 yer numarasıyla kayıtlı birinci cildinde yer alan mukaddimesinin çeviri yazılı metni ve dil içi çevirisi verilmiştir. Mukaddimede anlatılan tercüme sürecinin maddeler hâlinde aktarıldığı bölümden sonra mütercimin yararlandığı ve eleştiri yönelttiği Arapça ve Türkçe kaynaklara ulaşılmıştır. Tespit edilen nüshalardaki izlerden hareketle mütercimin kendisinden önceki tercüme yaptığı eleştirilerin somut verileri çıkarılmış ve ilgili veriler yorumlanmıştır. Ortaya çıkan tabloda *Kıssa-i Anter* tercümesinde adı bilinmeyen birden fazla müterciminin olabileceği sonucuna ulaşılmış ve mütercimin kimliği ile metnin dönemi değerlendirilmiştir. Son bölümde ise tercüme sürecinde mütercimin tetkik ettiği nüshalara ve ortaya koyduğu çeviriye ait sayısal veriler aktararak tercüme neden "Kitâb-ı Fâhir" (iftihar edilecek kitap) adının verildiği sorgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Nüsha, Atûfî, Kadı Darîr, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

* Bu çalışma, "Kıssa-i Anter (1. Cilt / H.1145) [İnceleme-Metin-Sözlük]" başlıklı doktora tez çalışmasından hareketle hazırlanan ve 21-23 Ekim 2020 tarihinde düzenlenen "XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu"nda sunulan "Türkçede İlk Tercüme Eleştirisi: Kıssa-i Anter Mukaddimesi" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mikbal.guler@omu.edu.tr

*** Prof. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ybayram@omu.edu.tr

FIRST TRANSLATION CRITICAL IN TURKISH: QISSA-I ANTAR INTRODUCTION

Abstract

The story of Sîrat Antar, created around the life of Antar ibn Shaddad, who is known as the poet of al-Mu'allaqât and who is also famous for his heroism, had been circulating from language to language for centuries in different geographies. This story, which found existence in the tradition of oral literature in Arab geography in the 6th century, when Anter bin Şeddâd lived, was put into writing in the 12th century, and the whole story was translated into Turkish for the first time in 1477 by the order of Sultan Mehmed the Conqueror. The preface of the translation of Qıssa-i Antar, whose translator is unknown, has the distinction of being the first translation criticism in Turkish in the light of the available information. According to the information the translator gave in the preface, as mentioned earlier, the story was translated into Turkish before it. However, it has been determined that these translations have deficiencies in many issues listed under different headings. The preface, as mentioned earlier, is the subject of this study. First of all, in the study, the translated text and intralingual translation of the preface of the first volume of Qıssa-i Antar registered with the location number H. 1145 in the Topkapı Palace Museum Library, are given. After the section in which the translation process described in the foreword is explained in articles, the Arabic and Turkish sources that the translator has benefited from and criticized have been reached. Based on the traces in the detected copies, the factual data of the translator's criticisms of the previous translation were extracted, and the relevant data were interpreted. In the resulting table, it was concluded that there might be more than one translator whose name is unknown in the translation of Qıssa-i Antar, and the translator's identity and the text's period were evaluated. In the last part, the numerical data of the copies examined by the translator and the translation produced during the translation process were transferred, and it was questioned why the translation was called "Kitâb-ı Fâhir" (the book to be proud of).

Keywords: Copy, Atûfî, Kadî Darîr, Topkapı Palace Museum Library.

Giriş

Doğu ve Batı dünyasında kahramanlığı ve şâirliğiyle ün kazanmış olan Arap kahraman Anter b. Şeddâd'ın hayatı etrafında oluşan; sözlü edebiyatta başlayıp XII. yüzyılda yazılı edebiyata geçen *Sîretü'l-Anter*, Arap edebiyatında yazıya geçirildikten yaklaşık iki asır sonra Türk dünyasında kıssa-hânlar vasıtasıyla saraylarda, halk meclislerinde okunmuş (Köprülü, 1999, s. 371-372), "*Kıssa-i Anter*" veya "*Anter-nâme*" adlarıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Güler, 2020, s. 49).¹ *Kıssa-i Anter* tercümesinin şu ana dek tespit edilmiş ilk tam hâli, 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yapılmış üç ciltlik tercümesidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde H. 1145 (1. cilt), A. 3113-A. 3114 (2. cildin istinsah nüshaları) ve H. 1147 (3. cilt) yer numaralarıyla kayıtlı 3 cilt üzerine metin neşri çalışmaları yapılmış olup ilgili metinler araştırmacılar tarafından muhtelif yönlerden incelenmeyi beklemektedir.²

¹ Çalışmanın hacmini artırmamak ve tekrara düşmemek adına *Anter b. Şeddâd*, *Sîretü'l-Anter* ve *Kıssa-i Anter* tercümesi ile alakalı ayrıntılı bilgi verilmemiştir. İlgili hususlarda ayrıntılı bilgi için bk. (Güler, 2020, s. 50-57).

² *Kıssa-i Anter* tercümeleri üzerine şu ana kadar sekiz yüksek lisans tezi (Beyoğlu, 2019; Karagöz, 2019; Pala (Navdar), 2021; Bayram, 2019; Demir, 2019; Kırımlı, 2020; Şahin, 2020; Okur, 2020); üç doktora tezi (Güler, 2019; Ünsal, 2022; Damar, 2023) ve iki makale (Güler, 2020; Elhajhamed, 2023) yazılmıştır. Zikredilen çalışmalardan 10'u (Beyoğlu, 2019; Güler, 2019; Karagöz, 2019; Bayram, 2019; Demir, 2019; Kırımlı, 2020; Şahin, 2020; Okur, 2020; Pala (Navdar), 2021; Ünsal, 2022) Çiğdem Damar'ın (2023) "*Kıssa-i Anter* 5. Cilt (Metin-İnceleme-Sözlük)" başlıklı tez çalışmasından çok önce tamamlanmış olmasına rağmen ilgili tezde bu çalışmalara dair atıf bulunmamaktadır. Ayrıca

Bu çalışmada ise 1477 yılında tamamlanan ve mütercimi bilinmeyen *Kıssa-i Anter* tercümesinin birinci cildi olan H. 1145 yer numaralı nüshanın mukaddimesi ele alınacaktır. Şu ana kadar elde edilen bilgiler çerçevesinde Türk edebiyatının ilk çeviri eleştirisi niteliğinde olan *Kıssa-i Anter* mukaddimesinin bu hususiyeti, çeviri yazılı metin ve dil içi çevirisinden hareketle muhtelif yönlerden incelenecektir.

1. *Kıssa-i Anter*'in Türk Edebiyatındaki Yeri ve *Kıssa-i Anter* Mukaddimesine Dair

İslam dünyasında XII. yüzyıldan önce sözlü kültürde varlık bulup XII. yüzyıldan sonra da yazılı edebiyata geçerek asırlar boyunca kahramanlık ve aşk destanı olarak okunan *Sîretü'l-Anter*'in (Muhtar, 1991; Güler, 2020, s. 55) Anadolu'daki Türkçe tercümelerinin izlerine XIV. yüzyıldan itibaren rastlamak mümkündür (Köprülü, 1999, s. 371-372). 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yaptırılan *Kıssa-i Anter* tercümesi ise *Sîretü'l-Anter*'in yazılı edebiyattaki ilk tam hâlini teşkil etmektedir. Klasik Arap edebiyatından Türkçeye yapılan en eski çeviri özelliğini taşıması (Güvel, 2017); Osmanlı'da padişahlardan saray ahalisine, farklı vazifelerdeki askerlerden kahvehanelerdeki halka kadar toplumun birçok tabakası tarafından benimsenmiş ve okunmuş bir eser olması³ (Güler, 2020, s. 56); Türk coğrafyasının farklı yerlerinde de *Kıssa-i Anter* hikâyesine rastlanıyor oluşu (Bayatlı, 2009, s. 180); Osmanlı döneminde içerisinde barındırdığı mesajlarla ahlak eğitimi için zengin bir eser olma özelliğine sahip olması (Namık Kemâl, t.y., s. 100) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde A. 3114 yer numarasıyla kayıtlı üç ciltlik tercümenin ikinci cildinin istinsâhı olan nüshanın Kilisli Muallim Rıfat Bilge tarafından *Tarama Sözlüğü* için taranmış olması (Tarama Sözlüğü, 2009, s. XIII-XIV), *Kıssa-i Anter* hikâyesinin Türkçe, Türk toplumu ve edebiyatı açısından önemini ortaya koymaktadır.

Kıssa-i Anter'in bir diğer önemi ise 1477 yılında yapılan tercümenin mukaddimesinin Türk edebiyatının ilk çeviri eleştirisi özelliğini taşıyor olmasıdır. Bu hususa ilk dikkati çeken, "Anter Hikâyesi" başlıklı yazısı ile Cengiz Aydın (1988, s. 66-67) olmuştur. Aydın tarafından kaleme alınan bahsi geçen yazıda (1988, s. 65-67), Anter ve *Sîretü'l-Anter* hakkında yapılan değerlendirme akabinde *Kıssa-i Anter*'in Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki dokuz farklı el yazmasının yer numaraları ve varak sayılarına değinilmiş; eserin fiziksel özellikleri ve dili açısından özet bilgiler sunulmuştur. Ayrıca bahsi geçen yazıda tercümenin hacmi göz önüne alındığında Türk dili açısından bir hazine niteliğinde olduğu ve imlâ bakımından XV. yüzyıl

mezkur tezin konusunu teşkil eden Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki K. 890 yer numaralı "El-mucelledü'l-hâmis min 'Anter bin Şeddâd bin Kırad el-'Absî" adlı nüshadaki metin, yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan A. 3114 yer numaralı nüshada 356a sayfasında başlayıp H. 1147 yer numaralı nüshada 59b sayfasında biten kısımda mevcuttur. İlgili metin Elif Demir (2019) ve Sevinç Ünsal (2022) tarafından daha önce neşredilmiştir. Çiğdem Damar'ın (2023) doktora tez çalışmasında toplam üç nüshadaki aynı metne dair ne tür farklılıklar olduğuna değinilmemiştir.

³ *Kıssa-i Anter*'e ait tespit edilen 35 nüshadaki tercüme/istinsah tarihi bilinen nüshaların ilgili tarih bilgileri şu şekildedir: 1477 öncesi, 1477, 1525-1561 arası, 1540/41, 1569, 1609, 1616/17, 1650 ve 1666 öncesi. Tespit edilen nüshaların tercüme/istinsah tarihlerine bakıldığında *Kıssa-i Anter*'in Türkçedeki serüvenine 1477 yılından önce başladığını belirtmek mümkündür. İlgili tarihlerden hareketle XIV-XV. yüzyıllarda Türkçeye kazandırılan Anter hikâyesinin XVII. yüzyılın sonlarına kadar yazımının devam ettiği görülmektedir. İstinsah tarihi belli olmayan birçok nüshanın da XVII. yüzyıl sonrasında istinsah edilmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca otuz beş nüshanın toplamında otuz altı kirâat kaydı tespit edilmiştir. Toplumun farklı kesimlerinden kişilere ve zümrelere ait okuma kayıtlarından tarih bilgisi verilenlerdeki ilgili tarihler şu şekildedir: 1616/17, 1727, 1732, 1763, 1777/78, 1782, 1783, 1807, 1838, 1842, 1846, 1864, 1865, 1866, 1867/68, 1873 ve 1889. Bu tarihler de göstermektedir ki *Kıssa-i Anter*'in yazımı 1477 yılı öncesine dayanmakla birlikte Osmanlı coğrafyasındaki okuma faaliyetleri XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Nüshalarla alakalı bilgi için bk. (Güler, 2019, s. 8-80; Güler, 2020, s. 57-73). Tez çalışması sonrasında tespit ve temin edilen yeni nüshalar ve yeni bilgiler neticesinde ortaya çıkan yeni nüsha tavsifleri ve soyağaçları, *Kıssa-i Anter* yayım projesi nihayetinde son bilgiler eşliğinde paylaşılacaktır.

İmlâsından ayrılımların mevcut olduğu bilgileri paylaşılmıştır. Aydın (1988, s. 66) tarafından tercümenin birinci cildi olan H. 1145 yer numaralı yazmanın mukaddimesi (2a/12-3a/16) incelenmiş ve mukaddimede yazılı, mütercim tarafından tercümenin nasıl yapıldığının belirttiği kısımlara dair “Türkçede ilk tercüme tenkidi” yorumu yapılmıştır. Yazının devamında *Sîretü'l-Anter* üzerine Batı'daki bazı çalışmalara ve *Kıssa-i Anter*'in Türkiye'nin muhtelif kütüphanelerinde bulunan el yazması nüshalarının bazılarına dair kısa bilgiler verilmiştir. Aydın'ın (1988, s. 66-67) ortaya koyduğu bu tespite dair yapılacak inceleme öncesinde birinci ciltte (H. 1145) yer alan mukaddimenin çeviri yazılı hâli ve dil içi çevirisini vermek isabetli olacaktır.

2. *Kıssa-i Anter* Mukaddimesinin Çeviri Yazılı Metni

Mukaddime: Aşhâb-ı siyer ve erbâb-ı tevârih şöyle rivâyet iderler ki bu cihân-pehlevân 'Anter bin Şeddâd bin Kırâd-ı 'Absî'nün 'acâyib, ğarâyib kışşaları ve ebyât ü eş'arı evvel 'Arab ortasında müteferrih kışşalarıdır. 'Arab tevârihin ve eş'arın ve emşâlin zabt idenler ki Ebu'l-Hişâm bin es-Sâyib el-Kelbî ve Eş'aş bin Bekr eş-Şekâfî ve Ebu'l-'Alâ'-i Başrî ve Ebu'l-Heysem bin 'Adiyyu't-Ṭâ'î ve Ḥammâdu's-Sinânî ve Ebû 'Ubeyde ve Aşma'î ve İbnu'l-A'rabî ve Cüheyne bin Ğaylem-i Yemenî ve Ebu'l-'Aṭâ'i't-Ṭâ'ifî ve Ebu'l-Ḥaseni's-Şeybânî dururlar, bu 'azizlerün her biri 'Anter'ün kışşasından ve 'acâyib ğarâyib hikâyetlerinden bir niçe mecâlis zuhûra götürüp inşâ itmişdi. Ol meclislere münâsib ebyâtın inşâd itmişdi. Bu münşe'ât, her muşannifün kendü vilâyetinde ve kavm kabîlesinde meşhûr olup okunurdu. Mecmû'sı bir araya cem' olunup nizâm virilmemişti. Bir niçe müddet bu vechile oldu. Âhîr müte'ahhîrinden aşhâb, tevârih-i mecmû'ın bir araya cem' idip nizâm virdiler. Lâkin câmi'i muhtelif kimseler olmağın nüshalar muhtelif oldu. Ba'zısında kışşa artuğ, ba'zısında eksük, [2b] ba'zısında ebyât çok, ba'zısında az bu nüsha-i muhtelifinde içinde. Muḥabba't nüshadan, bir niçe kimseler ki esâlîb-i 'Arabîyyet'e ve kavâ'id-i inşâya vâkıf degüllerimîş, cem' olup bu siyer-i 'Anter'ün her biri bir pâresin bu fakîrdin öndin Türkî diline tercüme itmişler imiş ve ekşer ebyât-ı 'Arabî'nün zikrin ṭayy idip çok kışşaların terk itmişler imiş ve Türkî libâsa giren kışşalar daḥı bir vechile olmuş ki murâd fehîm olunmaz. Ḥattâ ekşer yirde şöyle gördüm ki kışşa birbirine geçmez, nâ-temâm nâ-temâm kalur ve ba'zı yirler muḥaddem mu'ahḥar vâkı' olur. Kışşa bî-rabṭ düşer ve tenâküz sözler vâkı' olur. Altı üstine muḥâlif gelür ve künyetlerde, laḳablarda ve pehlüvânlar adında ḥabṭ iderler. Bir kişi itdüğü pehlüvânlığı bir kişiye daḥı isnâd iderler. Bir pehlüvân bir pehlüvânıla uğraşsa öldüreni ölen diyi ta'bîr iderler. Ol kişinün gine aşağıda kışşaları anılır. Pehlüvânlıkları beyân olur. Bu cihetden kışşada muḥâlefet vâkı' olur ve niçe bunun emşâli ḥaṭâlar ki lâ-yu'ad ve lâ-yuḥşâdur. Bu ḥaṭâların evvel tercümede vâkı' olmasına bir niçe sebep var: Bir bu ki nüsha-i 'Arabî bir imiş ve hem sakîm imiş ve bir daḥı bu ki tercüme idenler kavâid-i naḥvdin 'arî ve esâlîb-i 'Arabîyyet'den ve ṭuruğ-ı inşâdan ğâfil imişler ve bir daḥı bu ki kışşayı mîn-evvelihî ilâ-âhîrihî müṭâla'a idip altına üstine vâkıf olmamışlar. Tâ ki aşağıda ne gelür bileler, yukarısın aña uydurular, muḥâlefet vâkı' olmaya ve bu cümlesiyle ihtimâm itmeyip ihtîşâr daḥı kaşd itmişler. Çok kışşayı ihtiyârlarıyla muhtel ve nâ-temâm bırakmışlar ve başdan şavup geçmişler. İşbu hâli görüp bu fakîr daḥı pâdişâh-ı cihân-muṭâ'uñ emriyle tevârih-i 'Anter'ün üç nüshasın cem' itdüm ve bu üç nüshaya temâm müṭâla'a itdüm. Gereği gibi kışşanın şâhîhine vâkıf oldum. Bu üç nüshada birbirinden zâyid kışşadan ebyâtdan ne vâkı' oldıysa bir araya cem' itdüm. Ol aşıldan vâkı' olan Türkî tercümenün bu vâkıf olduğum şâhîh kışşaya tevfiği [3a] mümkün olan yirleri taşhîh itdüm. Anuñ terk itdüğü ebyât-ı münâsibeyi îrâd itdüm. İhlâl olan kışşa-i tetimmelerin getürdüm. İnşâsında vâkı' olan yaramaz

üslûbları ıslâh itdüm. Tevfîki mümkün olan bu vechile oldu. Şol yirler ki tevfiği mümkün degüldi, inşâ'-ı cedîd itdüm. Ol kışşaya münâsib ebyâtı bi-temâmihi îrâd itdüm ve ol ğarâyib kışşalar ki tercüme-i ülâda 'aynı, eşeri yoğıdı, maķâmlu maķâmında ebyât-ı münâsibeyile, inşâ'-ı laţifile îrâd itdüm. Pes Allâh'ın 'inâyetinde ve pâdişâh-ı cihân-penâhuñ devletinde bu tercüme-i iki yıl müddetinde 'ayb ü hâlelden müberrâ ve noķsân ü haţâdan mu'arrâ olup zuhûra getürdüm. «Fâhir» diyi ad ķodum ki 'aded-i ħurûf-ı ism, târiĥ-i itmâm-ı müsemmâ ola. Şimden giri şürü' idelüm 'Anter'ün kışşasına. Çünki 'Anter'ün menşe'in, mevlüdin, atasın, anasın, ķavm ü ķabilesin, ĥizmet itdüĝi pâdişâhın bilmek mevķûf idi 'Arab şâyifesinün mebd'e'-i tevellüdünü ve pâdişâhlarınun icmâlen ĥâlin bulmaga ve 'Arab'ın fırķa fırķa, ķabile ķabile, şâyife şâyife olduklarınun sebebine muţtalı' olmaķa, lâ-cirem 'Arab şâyifesinün mebd'e'-i ĥudûsı ve beglerinün aĥvâli ve 'Arab şâyifesinün fırķa fırķa olmasınun sebebi, 'alâ-veĥil'-icmâl ve ber-sebîl-i iĥtişâr taķdîm olup beyân olındı. Tâ ki bu «Kitâb-ı Fâhir» min-kullil'-vucûh kâmil ola (Güler, 2019, s. 228-230).

3. *Kıssa-i Anter Mukaddimesinin Dil İçi Çevirisi*

Mukaddime

Siyer ve tarih alanının âlimleri, cihân pehlivanı Anter bin Şeddâd bin Kırâd el-Absî'nin acayip, işitilmemiş hikâyelerinin ve şiirlerinin Araplar içerisinde başlangıçta dağınık, muhtelif olduklarını söylemişlerdir. Arap tarihini, şiirlerini ve nümûnelerini kayıt altına alan Ebu'l-Hişâm bin es-Sâ'ib el-Kelbî, Eş'as bin Bekr es-Sekafî, Ebu'l-Alâ-i Basrî, Ebu'l-Heysen bin Adî et-Tâ'î, Hammâdü's-Senânî, Ebû Ubeyde, Asma'î, İbnü'l-A'râbî, Cüheyne bin Gaylem-i Yemenî, Ebu'l-Atâ et-Tâ'ifî ve Ebu'l-Hasen eş-Şeybânî gibi isimlerin her biri Anter'in acayip, ĝaripliklerle dolu hikâyelerini toplayıp yazmışlardı ve bu hikâyelere uygun beyitleri de eklemişlerdi. Bu kaleme alınmış hikâyeler, her müellifin kendi vilâyetinde, kavim kabilesinde meşhûr olup okunmuştu. Lâkin bu farklı hikâyelerin tamamı birleştirilip düzenli bir hâle sokulmamıştı. Bir müddet bu durum böyle devam etti. Sonunda XI. yüzyıldan sonra gelen farklı âlimler tarafından toplanmış bu hikâyeler bir araya getirildi. Lâkin hikâyeleri toplama işi farklı kişiler tarafından yapıldığı için nüshalar da farklı farklı oldu. Bu muhtelif nüshaların bazısında hikâye fazla, bazısında eksik; bazısında beyitler çok, bazısında da az oldu. Bu düzensiz nüsha, Arapçanın ifade şekillerine ve dil bilgisi kurallarına vâkıf olmayan bazı kişiler tarafından benden önce parça parça Türkçeye tercüme edilmişti ve tercüme edenler genellikle Arapça beyitleri hikâyeden çıkarıp birçok hikâyeyi almamışlardı. Tercüme edilen hikâyelerde de anlatılmak istenen anlaşılmamakta idi. Hatta çoĝu yerde hikâyelerin birbirini takip etmediğini, eksik olduklarını ve bazı yerlerde önceki hikâye ile sonrakinin karışmış olduğunu gördüm. Bu durum hikâyede baĝlantının kopmasına ve çelişkili sözlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş; alt kısım üstte anlatılanın aksi hâline gelmiş ve lakaplarda, pehlivanların adlarında (mütercimler) hataya düşmüşlerdir. (Mütercimler) bir kişinin yaptığı kahramanlığı başka bir kişiye de atfetmişlerdir. Bir pehlivan başka bir pehlivan ile uğraşsa öldüreni ölen olarak göstermişlerdir. Öldü gözüken kişinin aşağıda başka hikâyelerinden bahsedilmiş, pehlivanlıkları söylenmiştir. Bu yüzden hikâyede anlam karmaşası ortaya çıkmıştır. Bunun gibi hataların sayısının haddi yoktur. Bu hataların benim bu tercümemden evvelki tercümelerde olmasının bazı sebepleri bulunmaktadır: İlk sebep, tek olan Arapça nüshanın hatalı olması, ikinci sebep tercüme edenlerin cümle bilgisi kurallarını bilmemeleri ve Arapçanın üslûbundan ve inşânın yollarından haberdâr olmamaları ve üçüncü sebep tercüme edenlerin hikâyeyi başından sonuna mütalaa edip tamamına hâkim olmamalarıdır. Tamamına hâkim olmadıklarından dolayı hikâyenin aşağısında ne geldiğini bilmediklerinden yukarısını da ona göre

düzenleyememişlerdir. Farklılıklar ortaya çıkmış ve hikâyenin tamamını esas almadıkları gibi kısaltma yoluna da gitmişlerdir. Birçok hikâyeyi bilinçli bir şekilde bozuk ve eksik bırakmışlar ve baştan savma iş yapmışlardır. Ben ise bu durumu tespit edip dünyanın hükmüne tabi olduğu padişahın emriyle Anter kıssasının üç nüshasını topladım ve bu üç nüshayı tamamıyla inceledim. Anter kıssasının tamamına vâkıf oldum. Bu üç nüshada birbirlerinde eksik bulunan hikâye veya beyitler nâmına ne varsa tamamladım. Benden önceki Türkçe tercümeyle tamamına vâkıf olduğum hikâyeyi karşılaştırıp Türkçe tercümede aslına uygun hâle getirebileceğim yerleri düzelttim. İlk tercümede yer almayan münasip beyitleri yerlerine yerleştirdim. Bozulan hikâyelerin doğrusunu yazdım. Üsluptaki bozukluğu düzelttim. Düzeltilebilir olan bu şekilde düzeltildi. Düzeltilemeyen yerleri ise yeniden yazdım. Hikâyeye münasip beyitleri tam hâliyle yazdım ve ilk tercümede izine rastlanmayan, hiç işitilmemiş hikâyeleri münasip beyitlerle birlikte ruhu okşayan bir dil ile ekledim. Bu tercümeyle Allah'ın yardımıyla ve cihânın koruyucusu olan padişahın devletiyle iki yıl içerisinde hata ve kusurlardan arındırıp ortaya çıkardım. Bu tercümeme “Fâhir” ismini koydum ki “Fâhir” isminin harflerinin adedi, tercümeyle bitirme tarihime aynıdır.⁴ Artık Anter kıssasına başlayalım. Anter'in soyunu, doğumunu, atası ve anasını, kavim ve kabilesini, hizmet ettiği padişahı bilmek; Arap tayifesinin ortaya çıkışlarının kaynağını ve padişahlarının kısa bir şekilde hâllerini tespit etmeye ve Arab'ın fırka fırka, kabile kabile, tayife tayife olmalarının sebebini tam manasıyla anlamaya bağlıdır. Bu yüzden şüphesiz, Arap tayifesinin ortaya çıkışı, beylerinin hâlleri ve Arap tayifesinin fırka fırka olmasının sebebi kısaca açıklandı. Böylelikle “Kitâb-ı Fâhir” her cihetten noksatsız hâle geldi.

4. *Kıssa-i Anter Mukaddimesi: Münekkid Bir Mütercimın İzlerini Takip*

Yukarıda yer alan mukaddimede anlatılanlar, daha iyi bir şekilde takip edilmesi ve mütercimın değerlendirme ve tespitlerinin daha net görülebilmesi adına alt başlıklar ve maddeler hâlinde şu şekilde özetlenebilir:

1. *Sîretü'l-Anter'in Arap coğrafyasındaki durumu*

1.1. Anter hikâyesi ve şiirleri başlangıçta Araplar içerisinde dağınmıştır.

1.2. İlerleyen vakitlerde Araplar arasında farklı ilim sahalarında meşhur olmuş, aralarında Asmaî, Ebû Ubeyde, İbnü'l-A'râbî, Cüheyne bin Gaylem-i Yemenî gibi isimlerin de olduğu bazı kişiler tarafından Anter hikâyeleri toplanmış ve bu hikâyelere uygun şiirler eklenmiştir. Lâkin her bir müellifin eseri, kendi vilayetinde meşhur olmuş ve okunmuştur. Böylelikle Arap âleminde Anter hikâyesinin tamamı bir hâlde bulunmamıştır.

1.3. XI. yüzyıl sonrasında gelen farklı âlimler tarafından bu hikâyelerin bir araya getirilme çabası görülmektedir.

1.4. Arap coğrafyasında farklı kişiler tarafından yapılan bu derlemeler neticesinde nüsha farklılıkları oluşmuştur. Söz konusu farklılıklar;

1.4.1. Hikâyelerde eksiklik veya fazlalığa sebebiyet vermiştir.

1.4.2. Şiirlerde eksiklik veya fazlalığa sebebiyet vermiştir.

⁴ Eserin hem mütercim tarafından verilmiş adı hem de ebced ile düşülmüş tarihi. ف = 80; ا = 1; خ = 600; ر = 200 (toplamda) hicri 881, miladi 1477 yılına denk gelmektedir.

2. Sîretü'l-Anter'in 1477 yılından önce parça parça yapılmış Türkçe tercümesine dair eleştiriler

2.1. Önceki mütercimler, Arapçanın ifade şekillerine ve dil bilgisi kurallarına yeterince vâkıf değillerdi.

2.2. Önceki mütercimler, Arapça şiirleri hikâyeden çıkarmışlardır.

2.3. Önceki mütercimler, birçok hikâyeyi tercümelerine almamışlardır.

2.4. Önceki mütercimlerin yaptıkları tercümelerde anlatılmak istenen yeterince açık biçimde anlaşılamamaktadır.

2.5. Önceki mütercimlerin tercümelerinde, hikâyeler arasındaki düzen takip edilmemiştir. Söz gelimi önce yer alması gereken bir kesit ile sonra yer alması gereken bir kesit yer değiştirmiştir.

2.5.1. Bu sebeple hikâyede bağlantı kopup çelişkiler meydana gelmiştir.

2.5.2. Zaman zaman alt kısımda anlatılanla üstte anlatılan çelişir hâle gelmiştir.

2.5.3. Hikâye kahramanlarının adlarında hataya düşülmüştür.

2.5.4. Bir kahramanın kahramanlığı, başka bir kahramana atfedilmiştir.

2.5.5. Bir kahramanın başka bir kahramanı öldürmesi gibi durumlarda, metnin aslında öldüren ölen olarak gösterilmiştir.

2.5.6. Yukarıda öldüğü belirtilen kahramanın hikâyenin ilerleyen bölümlerinde başka kahramanlıklarından bahsedilmiştir.

2.5.7. Nihayette 1477 yılından önce yapılan Türkçe tercümelerde bu ve benzeri birçok hata yer almaktadır.

3. Önceki tercümede yer alan hataların sebepleri

3.1. Esas alınan Arapça nüsha hatalıdır.

3.2. Mütercimler cümle bilgisi kurallarına hâkim değildir. Arapçanın üslûbundan ve inşânın yollarından haberdâr değillerdir.

3.3. Mütercimler, hikâyeyi başından sonuna kadar mütalaa edip tamamına hâkim olmamışlardır.

3.4. Hikâyenin tamamına vâkıf olunmadığı için hikâyenin ilerleyen safhalarında ne tür gelişmeler olduğu bilinmediğinden önceki kısımlar da doğru bir şekilde düzenlenememiştir. Böylelikle asıl metinden sapmalar ortaya çıkmıştır.

3.5. Mütercimler hikâyenin tamamına hâkim olmamalarına rağmen hikâyede kısaltma yoluna gitmişlerdir.

3.6. Birçok hikâyeyi bilinçli bir şekilde bozuk ve eksik bırakmışlar ve baştan savma iş yapmışlardır.

4. İnceleme sonrasında, mütercimin Anter hikâyesini yeniden tercüme etmek için yaptığı çalışmalar

4.1. Anter hikâyesinin (Arapçadaki) üç nüshası toplanmış ve bu üç nüsha baştan sona incelenmiştir. Böylelikle hikâyenin tamamına vâkıf olunmuştur.

4.2. Bu üç nüshada hikâye ve şiirlerden birbirlerinde eksiklik bulunanların eksiklikleri giderilmiştir.

4.3. Daha önceki tercümelemlerle tamamına vâkıf olunan hikâye karşılaştırılmıştır.

5. Önceki tercümede yer alan hataların/eksikliklerin giderilmesi için yapılan çalışmalar

5.1. Daha önceki tercümede, hikâyenin aslına uygun olarak düzeltilebilecek yerler düzeltilmiştir.

5.1.1. İlk tercümede yer almayan ilgili şiirler/beyitler yerlerine yerleştirilmiştir.

5.1.2. Bozulan hikâyelerin doğrusu yazılmıştır.

5.1.3. Üslûptaki bozukluklar giderilmiştir.

5.2. Daha önceki tercümede düzeltilmesi mümkün olmayan yerler yeniden yazılmıştır.

5.2.1. Hikâyenin ilgili yerlerine münâsip beyitler tam hâllerleriyle yazılmıştır.

5.2.2. 1477 yılından önceki tercümede hiç yer almayan hikâyeler, münâsip beyitlerle, ruhu okşayan bir dille yazılmıştır.

6. Sonuç

6.1. Bütün bu tercüme faaliyeti, iki yılda tamamlanmış; ortaya çıkan esere “Kitâb-ı Fâhir” adı verilmiştir.

Mütercim tarafından genel olarak altı aşamada anlatılan tercüme sürecinde dört ve beşinci maddeler haricindeki maddeler (ve alt maddeleri) durum tespiti olarak dikkat çekmektedir. Üç ciltlik takımın mütercimi, dördüncü maddeye kadar Anter hikâyesinin kaynak dilinde ve Türkçedeki durumundan bahsetmiş; özellikle ikinci ve üçüncü maddelerde kendinden önceki tercüme çalışmalarını ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirmiş ve dört ile beşinci maddelerde kendi çalışmasının nasıl bir sistem dâhilinde gerçekleştiğini anlatmıştır. Buna göre mütercim öncelikle hikâyenin Arapça nüshalarını birbirleriyle karşılaştırıp Anter hikâyesinin tamamına vâkıf olmaya çalışmış; akabinde Türkçe tercümelerle tamamına vâkıf olduğu hikâyeyi karşılaştırarak metni yeni baştan oluşturmuştur.

5. Kıssa-i Anter Tercümesinin Atûfi'nin Defter-i Kütüb'ündeki Kaynakları

Mütercimin mukaddimede aktardıkları, üç ciltlik Türkçe tercümenin haricinde üç farklı Arapça *Sîretü'l-Anter* metnine (bk. 4.1. madde) ve kendisinden önceki Türkçe tercümelerin varlığına (bk. 2. madde) işaret etmektedir. Mütercimin bahsettiği bu eserlerin özellikle kendisinden önceki Türkçe tercümelerin tespiti, eleştiriye konu olan hususların tetkik edilmesi açısından önemlidir. Tercümenin padişah emriyle yapılmış olması, mütercimin bahsettiği bu eserlerin varlığı hususunda saray kütüphanesini hatıra getirmektedir.

Kıssa-i Anter tercümesinin saray kütüphanesindeki nüshalarından bahseden ilk kaynak, H. 908/M. 1502 tarihinde Atûfi (1502, s. 92a) tarafından hazırlanmış olan II. Bâyezid kütüphanesi kataloğudur.⁵ Çoğunluğunu Fatih Sultan Mehmed'in kütüphanesine ait eserlerin oluşturduğu kataloğun (Erünsal, 2014) 92a numaralı sayfasında *Kıssa-i Anter*'e ait kütüphanede var olan nüshaların bilgisi şu şekilde verilmektedir (Atûfi, 1502, s. 92a):

⁵ Atûfi'nin hazırladığı *Defter-i Kütüb* üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. (Necipoğlu vd., 2019).

- [1] *Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-mucelledeyni*
 [2] *Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-sittetin ve ṣelāṣīne mucelledan*
 [3] *Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-ṣemāniyetin ve ḥamsīne mucelledan*
 [4] *Kitābu Kıṣṣati ‘Anter bi’t-Türkiyyeti fi’t-tevārīhi fi-seb’i mucelledātin*
 [5] *Ebyātu Kıṣṣati ‘Anter min-ḳibeli’t-tevārīhi*
 [6] *Kitābun fāḫirun fi-Kıṣṣati ‘Anter bi’t-Türkiyyeti fi-ṣelāsi mucelledātin*

Buradaki kayıtlara göre II. Bâyezid’in kütüphanesinde Anter hikâyesini konu edinen altı farklı müstakil eser bulunmaktadır. Atûfi’nin verdiği bilgiler rehberliğinde bahsi geçen eserlere ait olduğu tespit edilen nüshalar şu şekildedir:⁶

1. Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-mucelledeyni: *Kıssa-i Anter*’in Arapça iki ciltlik takımıdır. Fatih Sultan Mehmed için hazırlanmıştır.

Birinci cilt, Avusturya Millî Kütüphanesi’nde Cod. A. F. 14 yer numarası ile kayıtlı nüshadır. Kütüphane katalogundaki bilgiye göre (Flügel, 1865, s. 6) nüsha, 13 Ağustos 1466 tarihinde yazılmıştır.⁷

İkinci cilt, Süleymaniye Kütüphanesi Turhan Valide Sultan Bölümü’nde 238 yer numarası ile kayıtlı nüshadır.⁸

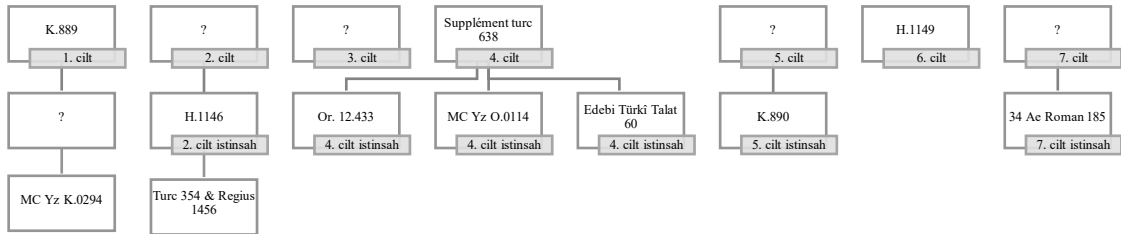
2. Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-sittetin ve ṣelāṣīne mucelledan: *Kıssa-i Anter*’in Arapça 36 ciltlik takımıdır.

3. Kıṣṣatu ‘Anter fi’t-tevārīhi fi-ṣemāniyetin ve ḥamsīne mucelledan: *Kıssa-i Anter*’in Arapça 58 ciltlik takımıdır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde R. 1604 (Karatay, 1969, s. 353) yer numaralı üçüncü cilt ile H. 1166 (Atbaş, 2019, s. 971) yer numaralı 15. cilt, ikinci veya üçüncü maddede belirtilen takımlardan birine aittir.

4. Kitābu Kıṣṣati ‘Anter bi’t-Türkiyyeti fi’t-tevārīhi fi-seb’i mucelledātin: *Kıssa-i Anter*’in tercüme tarihi ve mütercimi bilinmeyen Türkçe yedi ciltlik takımıdır. Aşağıdaki şemada yedi ciltlik takımda yer alan nüshalar gösterilmiştir:

Şema 1: *Kıssa-i Anter*’in Yedi Ciltlik Tercümesinin Şeceresi

⁶ Burada zikredilen nüshalara dair bilgilerin bir kısmı Güler (2020) tarafından yapılan “Kıssa-i Anter: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki El Yazması Nüshaların Tanıtımı ve Değerlendirilmesi” başlıklı makalede verilmiş olup diğer nüshalara dair ayrıntılı bilgiler hazırlanmakta olan kitap çalışmasında aktarılacaktır. Tespit edilen nüshaların Atûfi’nin *Defter-i Kütüb*’ünde işaret ettiği eserlere ait olduğunu gösteren en önemli iz, nüshaların zahriyelerinin üst kısmında yer alan ve II. Bâyezid’in hatt-ı destiyle yazılmış (Ünver, 1958, s. 105; Güler, 2020, s. 58) eser adları ile zahriyelerin sol alt köşesinde ve nüshaların sonunda yer alan II. Bâyezid’e ait mühürlerdir.

⁷ Avusturya Millî Kütüphanesi’ndeki ilgili yazma eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Sîrat ‘Antar, Band 1).

⁸ Bu nüshanın cilt ve tezhip sanatı açısından yapılmış değerlendirmesi için bk. (Çelebi, 2003, s. 79-82).

Şema 1'e göre yedi ciltlik tercümeyle ilgili olarak aşağıdaki tespitlerin yapılması mümkündür:

Bu takımın birinci cildi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde K. 889 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 67-70). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda MC Yz K. 0294 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Anterename tercümesi-a), K. 889'dan yapılmış istinsahın istinsahıdır.

İkinci cildin istinsahı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1146 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 70-71). Fransa Millî Kütüphanesinde Turc 354 - Regius 1456 yer numarasıyla kayıtlı nüshanın (Roman de 'Antar) H. 1146 ile akrabalığı tespit edilmiştir.⁹

Üçüncü cilde dair herhangi bir nüsha tespit edilememiştir.

Dördüncü cilt, Fransa Millî Kütüphanesinde Supplément turc 638 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Le Roman d'Antar ibn Sheddad).¹⁰ Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde Or. 12.433 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Schmidt, 2006, s. 309-311); İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında MC Yz O.0114 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Anterename tercümesi-b) ve Mısır Millî Kütüphanesi'nde Edebi Türkî Talat 60 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Abdülazîz ve et-Tırâzî, 1987, s. 237), dördüncü cildin istinsahlarıdır.

Beşinci cildin istinsahı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde K. 890 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 72-73).

Altıncı cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1149 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 71-72).

Yedinci cildin istinsahı, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîri Koleksiyonu'nda 34 Ae Roman 185 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Anter b. Şeddâd'ın tercüme-i hâlini tercüme).

5. Ebyâtu Kışşati 'Anter min-ķibeli't-tevârîhi: *Kıssa-i Anter*'den seçilmiş Arapça şiirlerden müteşekkildir. Şiirlerin başlıkları Türkçedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde R. 736 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır.

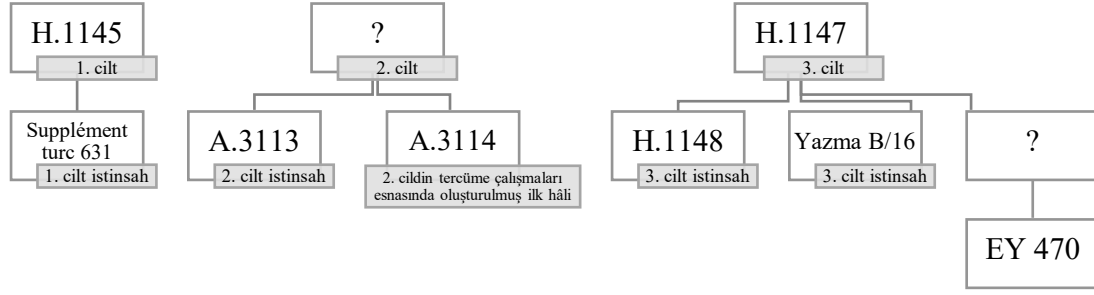
6. Kitâbun fâhirun fî-Kışşati 'Anter bi't-Türkiyyeti fî-şelâsi mucelledâtin: *Kıssa-i Anter*'in Fatih Sultan Mehmed'in emriyle 1477 yılında tamamlanan üç ciltlik tercümesidir. Aşağıdaki şemada üç ciltlik takımda yer alan nüshalar gösterilmiştir:

⁹ İlgili nüsha, içerisinde yedinci ve sekizinci bölümleri barındırmaktadır ve H. 1146'daki yedinci ve sekizinci bölümlerle aynı muhtevaya sahiptir. Her iki nüshadaki mensur kısımlarda büyük oranda ortaklıklar olmakla birlikte kelime veya cümle düzeyinde yer yer farklılıklar gözlemlenmiştir. H. 1146'da az sayıda olan Türkçe manzum parçanın aksine ilgili nüshadaki bütün manzum parçalar Türkçedir. İki nüsha arasındaki ortaklıklar birbirleri ile olan akrabalığı göstermektedir. Lâkin her iki nüsha için;

1. Birbirlerinin istinsahı olup olmadıkları,

2. Eğer biri diğerinin istinsahı ise hangisinin soyağacında önce geldiği meselesi daha derin araştırmalar neticesinde ortaya konabilecektir. Çalışmamızın sınırlarını aşacağını düşündüğümüz bu tespit, başka araştırmacıları beklemektedir.

¹⁰ "Dördüncü cilt" bilgisi bu nüshanın istinsahı olan Mısır Millî Kütüphanesi'ndeki *Edebi Türkî Talat 60* yer numaralı nüshanın sonunda yer almaktadır (Abdülazîz ve et-Tırâzî, 1987, s. 237).

Şema 2: *Kıssa-i Anter*'in Üç Ciltlik Tercümesinin Şeceresi

Yukarıdaki şemaya göre üç ciltlik tercümeyle ilgili olarak şu tespit ve değerlendirmelerin yapılması mümkündür:

Birinci cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1145 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 57-60). Fransa Millî Kütüphanesinde Supplément turc 631 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Le Roman de 'Antar ibn Sheddad el-'Absi), H. 1145'dan yapılmış bir istinsah nüshadır.

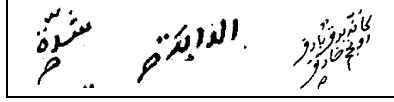
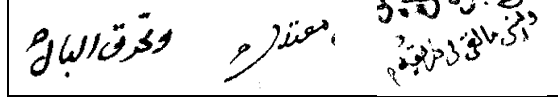
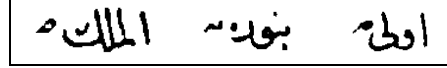
İkinci cildin istinsahı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde A. 3113 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 60-61). Aynı kütüphanede A. 3114 yer numarasıyla kayıtlı nüshanın, tercüme çalışmaları esnasında oluşturulmuş tebyüz edilmemiş ve muhtelif eksiklikler barındıran ilk nüsha olduğu düşünülmektedir (Güler, 2020, s. 62-65).

Üçüncü cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1147 yer numarasıyla kayıtlı nüshadır (Güler, 2020, s. 65-66). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde H. 1148 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Güler, 2020, s. 66-67) ve Türk Dil Kurumu El Yazması ve Nadir Eserler Kitaplığı'nda Yazma B/16 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Anter-nâme), üçüncü cildin istinsah nüshalarıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesinde EY 470 yer numarasıyla kayıtlı nüsha (Kavruk, 2016, s. 51), H. 1147'den yapılan bir istinsahın istinsah nüshasıdır.

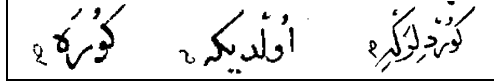
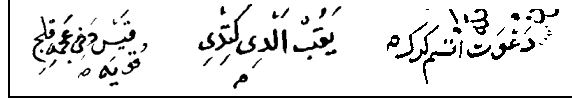
Atûfi'nin kataloğunda (1502, s. 92a) bahsi geçen altı eserin üçünün (1, 2, 3) dili Arapça, ikisinin (4, 6) Türkçe ve birinin (5) Arapça-Türkçedir. Üç ciltlik tercümenin mukaddimesinde mütercimnin yararlandığı üç Arapça Anter hikâyesinin, Atûfi'nin (1502, s. 92a) *Defter-i Kütüb*'ünde bahsettiği ve bazı parçaları Topkapı Müzesi Kütüphanesinde, Süleymaniye Kütüphanesinde ve Avusturya Millî Kütüphanesinde tespit edilen iki ciltlik, 36 ciltlik ve 58 ciltlik takımlardan müteşekkil eserler olduğu (1, 2, 3); mütercimnin eleştirdiği ve kendisinden önce yapıldığını belirttiği Türkçe tercümenin de Atûfi'nin (1502, s. 92a) *Defter-i Kütüb*'ünde bahsettiği (4) yedi ciltten müteşekkil *Kıssa-i Anter* tercümesi olduğu düşünülmektedir. Atûfi'nin (1502, s. 92a) "Kitâbun fâhîrun fî-Kışşati 'Anter bi't-Türkiyyeti fî-şelâsi mucelledâtin" başlığıyla belirttiği (6) üç ciltlik eser ise 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yapılan tercümedir.

6. *Kıssa-i Anter* Müterciminin Nüshalardaki İzleri

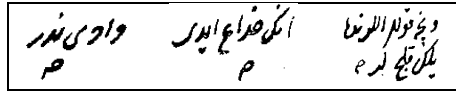
Mütercimnin mukaddimede bahsettiği Arapça eserlere dair tespit edilen nüshalar (R. 1604, H. 1166, Cod. A. F. 14, Turhan Valide Sultan 238) tetkik edildiğinde, mukaddimede belirtilen hikâyenin tamamına vâkıf olmak adına Arapça nüshaların derlenmesi ve incelenmesi sürecindeki (bk. 4.1. maddesi) mütercime ait izleri görmek mümkündür.

Tablo 1: R. 1604 Nüshasında Mütercim İzleri**Tablo 2:** H. 1166 Nüshasında Mütercim İzleri**Tablo 3:** Turhan Valide Sultan 238 Nüshasında Mütercim İzleri

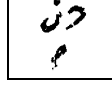
Yukarıdaki tablolarda yer alan örneklerde görüleceği üzere nüshaların derkenarlarında mîm remzi¹¹ ile yapılmış birçok tashîh mevcuttur. Özellikle R. 1604 ve H. 1166 nüshalarında fazla sayıda sahh kaydının varlığı, tetkik sürecinin izlerine işaret etmektedir. Aynı tashîh işaretleri, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere üç ciltlik tercümenin birinci ve üçüncü ciltlerinde de tespit edilmiştir. Arapça nüshalarda mîm remziyle yapılan tashîhlerin 1477 yılındaki tercümenin sahibine ait olduğunu düşündüren izlerden biri de tablolarda gösterilen bu ortaklıktır.

Tablo 4: H. 1145 Nüshasında Mütercim İzleri**Tablo 5:** H. 1147 Nüshasında Mütercim İzleri

Mütercim, Arapça nüshalar arasındaki karşılaştırmayı bitirip metnin tamamına hâkim olduktan sonra kendisinden önceki tercüme ile hikâyenin tamamına vâkıf olduğu metni karşılaştırmıştır (bk. 4.3. maddesi). Bu karşılaştırma nihayetinde kendisinden önceki tercümede hikâye ve şiir noktasında düzeltilebilecek yerleri düzeltmiş, düzeltilemeyeceğini düşündüğü yerleri ise yeniden yazmıştır. Bahsi geçen “kendisinden önce yapılan tercüme”den kastın, Atûfi'nin (1502, s. 92a) *Defter-i Kütüb*'ünde bahsettiği yedi ciltlik tercüme olduğu düşünülmektedir. Şema 1 ve 2'de soyağaçları verilen üç ciltlik ve yedi ciltlik tercüme karşılaştırıldığında ilk olarak mîm remziyle yapılmış tashîhlerde ortaklık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6: K. 889 Nüshasında Mütercim İzleri

¹¹ “Yapılan metin tashihlerine/düzeltilmelerine ise yine hâmişlere “doğru” demek olan “صح” kelimesi yazılarak işaret edilmiş, bu tashihler müellif tarafından yapılmış ise remiz olarak “م” harfi kullanılmıştır” (Mollaibrahimoğlu, 2017, s.103).

Tablo 7: Supplément Turc 638 Nüshasında Mütercim İzleri¹²

Yukarıdaki tablolarda yedi ciltlik tercümenin birinci cildinden (K. 889) ve dördüncü cildinden (Supplément turc 638) alınmış tashîh örnekleri yer almaktadır. Yedi ciltlik tercümede mîm remziyle yapılmış bu tashîhlerin üç ciltlik tercümenin sahibinin kendisinden önceki tercümede yaptığı inceleme çalışmalarının izleri olduğu düşünülmektedir.

Üç ciltlik tercümenin mukaddimesinde, 1477 yılından önce yapılmış tercümedeki hatalar ve eksikliklerin giderildiği ifade edilmiştir. “Daha önceki tercümede düzeltilmesi mümkün olmayan yerler”in yeniden yazılması (bk. 5.2. maddesi) hadisesi, dolaylı olarak bu tercümede yer alan isabetli kısımların aynen alındığı mesajını da taşımaktadır. Bu tespit, üç ciltlik ve yedi ciltlik tercümelere ait nüshalar metin açısından karşılaştırıldığında netlik kazanmaktadır. Zira her iki takım arasında cümle yapılarında büyük oranda benzerlik görülmektedir. Aynı zamanda yedi ciltlik tercümenin ikinci cildinin istinsah nüshasında (H. 1146) yapılan incelemelerde, mukaddimede belirtilen hikâyede, şiirlerde eksiklik veya hatalar olduğu; hikâye karakterlerinin adlarının hatalı yazımı veya olması gerekenden başka bir karakterin adının zikredilmiş olduğu gibi eleştirilerin izlerine rastlanmıştır.¹³

Tablo 8: Üç Ciltlik ve Yedi Ciltlik Tercümelere Dair Farklılıklara Dair Örnekler

H. 1146'dan örnek metinler	H. 1145'ten örnek metinler
Yarın ben ol ğara yüzlü ğulu bulup başına ğara günler getürem.	Yarın ben ol ğara yüzlü ğula buluşup ğara günler getürem.
Hele ğova ğova yitdi. Boynuzına yapışdı, ğutdı .	Hele ğova ğova yitdi. Boğazına yapışdı, ğutdı .
... bunlaruñla varup 'Arab vilâyetlerinden birisini yağmaladılar...	... bunlaruñla varup 'Arab vilâyetlerinden birisini ki Arz-ı Balğâ Cibâl-i Neğâ dirlerdi, yağmaladılar...
'Anter dağı bunuñ sözün ğabül eyledi. Andan Benî 'Abs'e buyurdi. Ol mälları ve rızğları ve develeri ve ğoyunları sürdiler.	'Anter bunuñ sözine ğüldi. Bunlara eyitdi: “Sürüñ bu mäl-ı ğanımeti. Arz-ı Rübâb'a değin ğidelüm, varalum. 'Emmüme yitişelüm ki benüm ğöñlüm 'emmümüñ ve Mâlik ibni Züheyr'üñ ve Şeybüb'ün teşvişindedür. Ğorğarın ki anlar bir hâdişeye şataşalar. Eger Şeybüb bu uğraşda hâzir olaydı bu şeytân elümüzdün çığmazdı. Andan murâdumuza irerdük.” didi. Anlar dağı ol mälları ve rızğları ve develeri ve ğoyunları sürdiler.
Melik Züheyr'üñ teşvişi artdı ve tasası ziyâde oldı. Andan Şa's'a ğakadı ve eyitdi:	Melik Züheyr'üñ teşvişi ve tasası ziyâde oldı. Râvî eydür: Bunlar bu sözdeyiken nâ-ğah çerinüñ şınğkını bunlara ğeldi. Başlarına ne vâği' olduğın ğaber virdi. Enes ibni Mudrike-i Ğaş'amî'nüñ bunlara itdüğü işleri bir bir beyân itdi. Dağı Melik Züheyr'e didiler ki, “Oğluñ bizden 'Ava ğiderin.' diyi ayrıldı ğitdi. Aña dağı bilmedük ki ne hâl vâği' oldı.” Melik Züheyr bu sözleri işidicek, 'ağlı şaşdı. Muğtarib oldı. Andan Şa's'a ğakadı ve eyitdi:
Ol ğelmiyecek, ğoz bunda benümle mu'arâza idüp anı taleb ider kimse yok.	Ol ğelicek, ğoz bunda benümle mu'arâza idüp anı taleb ider kimse yok.

¹² Fransa Millî Kütüphanesi'nde yer alan bu nüshaya ait elimizde üç sayfanın dijitali mevcut olduğu için tek örnek verilmek zorunda kalınmıştır.

¹³ H. 1146 yer numaralı nüsha, Gülizar Okur ve Burcu Pala tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış olup ilgili nüsha yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde H. 1145 yer numaralı nüsha ile karşılaştırmalı bir biçimde neşredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Okur, 2020; Pala (Navdar), 2021). Tablolarda yer alan H. 1146 nüshasına ait veriler, Okur'un (2020) çalışmasından alınmıştır.

...ve döşeğe düşüp yatmalı oldu. Andan anası eyitdi:...	... ve döşeğe düşüp yatmalı oldu ve eyitdi: "Ben 'Amārete bin Ziyād olam daħı 'Anter bin Şeddād baña gālib ola. Benüm yidi kāmīl qardaşum ola daħı bir qara qaravaşdan olan oğlana muqāvet idemeyevüz, andan aşğa qalavuz." didi. Andan anası eyitdi: ...
... Anları öldürmeñ. Ellerin bağlañ daħı bırağun gidün. " didi...	Siz anuñ ħüsn ü cemālin göricek, müteħayyir olursız. Üzerinde envā'-i cevāhir var ki Kisrī vü Qayşer kızında yoqdur. Vaqtı ki anı göresiz, tutuñ. Bilesince olan iki cāriyeyi bağlañ , anda bırağun . Kendüyi aluñ gidün . Ammā şapa yoldan gidün ki sizi kimse görmeye. Vaqtı ki Müferric bin Hilāl'a varasız, aña teslīm idün ve eydün ki bir mu'temed yirde emānet qoya ben varınca." didi.

Tablo 8'de de görüleceği üzere yedi ciltlik tercümenin ikinci cildinin istinsah nüshası olan H. 1146 nüshasıyla üç ciltlik tercümenin birinci cildi olan H. 1145 nüshası arasında *kelime, kelime grubu, cümle* düzeyinde koyu yazı stiliyle işaret edilen yerlerde ortaklıklar; normal yazılan yerlerde ise farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum, 1477 yılındaki tercüme yapan mütercim hem bir önceki tercümeden yararlandığını hem de bu tercümenin eksikliklerini giderdiğini göstermektedir.¹⁴

¹⁴ H. 1146 nüshasının 148b-350a sayfaları arasındaki metinle H. 1145'in karşılaştırılması sonucunda elde edilen verilerle alakalı ayrıntılı bilgi için bk. (Okur, 2020, s. 40-64).

Tablo 9: H. 1145'te Mevcut Olup H. 1146 Yer Almayan Şiir Örnekleri

<p>1 وَقِيَّتْ كُلِّ فَجَائِعِ الْأَيَّامِ وَدُمْتُ مَحْرُوسًا مَدَى الْأَعْوَامِ 2 وَعَدَوْتُ ذَا رَأْيٍ مُضِيٍّ أَذْهَبَتْ أَنْوَارُ نَهْجَتِهِ لِكُلِّ ظَلَامِ 3 يَا عِضْمَةَ مِنْ كُلِّ خَطْبٍ فَادِحِ أَضْبَحْتَ عَنْ كُلِّ الْأَنْامِ تُخَامِي 4 لَا زِلْتُ فِي دَرَجِ الْمَعَالِي زَائِنَا وَمُسَلَّمًا مِنْ صِرْفِ كُلِّ حِمَامِ 5 وَبَقِيَّتْ فَرْدًا لَا يُزِي لَكَ ثَانِنَا بَيْنَ الْأَنْامِ وَجَدُّ سَعْدِكَ سَامِ 6 يَا حَاوِيَا قَصَبِ الرَّهَانِ بِمُهَيِّدِ تَهٍ سَاجِبَا ذِيلاً عَلَى الْأَيَّامِ¹⁵</p>	<p>2 وَفَضَّلْتُ الْبِعَادَ عَلَى التَّدَانِي وَأَخْفَيْتُ الْهَوَى وَكَتَمْتُ سِرِّي 3 وَلَا أَبْقِي لِعُدَالٍ مَقَالًا وَلَا أَشْفِي الْعُدُوَّ بِهَيْتِكَ سِرِّي 4 عَرَكْتُ نَوَائِبَ الْأَيَّامِ حَتَّى عَرَفْتُ خَيَالَهَا مِنْ قَبْلِ تَنَسَّرِي 5 تَمَلُّ الْحَزْبِ لَمَّا أَنْ رَأْتَنِي أَلَا قِيَّ كُلِّ نَائِبَةٍ بَصْدْرِي 6 وَمَا عَابَ الزَّمَانُ عَلَيَّ لُونِي وَلَا حَطَّ السَّوَادُ زَفِيْعَ قَدْرِي 7 وَلَوْ لَا لُونُ جِلْدِي مَا خَضَعَ لِي بِيَأْضُ الضُّبْحِ عِنْدَ سَمَاعِ ذِكْرِي 8 إِذَا ذَكَرَ الْفَخْرَ نَسِيبَ قَوْمِ فَضْرَبُ السَّيْفِ فِي الْهَيْجَاءِ فَخْرِي 9 سَمَوْتُ إِلَى الْعُلَا وَعَلَوْتُ حَتَّى رَأَيْتُ الشَّمْسَ تَحْتِي وَهِيَ تَجْرِي 10 وَقَوْمٌ آخِرُونَ سَعَاوًا وَعَادُوا خِيَارِي مَا رَأَوْا أَثْرًا لِأَثْرِي¹⁷</p>
<p>Andan bir zamân gidicek, buluşdılar ve Melik Züheyr oğlu ile ve Şeddâd dağı oğlu ile kuca kuca görüşdiler ve esenleşdiler. Burada inşâd itdi 'Anter şol kaçışdeyi ki evveli budur. Beyt:</p> <p>أَبْطَمَعُ بِالسُّلْوَانِ مِثِّي الْعَوَائِلُ وَفِي الْقَلْبِ لِي شُغْلٌ عَنِ الْعَدْلِ شَاغِلُ¹⁶</p>	
<p>1 إِذَا لَعِبَ الْعَرَامُ بِكُلِّ حَرْ حَمَدْتُ تَجَلْدِي وَشَكَرْتُ صَبْرِي</p>	

Tablo 9'da ise mütercimim mukaddimede belirttiği (bk. 5.1.1. maddesi) bir önceki tercümede tespit edilen şiir eksikliğinin giderilmesi hususuna dair örnekler aktarılmıştır.

¹⁵ "Allah'tan seni zamanın belalarından korumasını, yıllar geçse de bela ve dertlerden seni muhafaza etmesini diliyorum.

Yolunu aydınlatan, tüm yanlış ve karanlık fikirleri yok eden bir basirete sahip olmanı diliyorum.

Ey bizi büyük ve korkunç belaların hepsinden kurtaran kişi! Sen, artık herkesi koruyup himâye eden biri oldun.

Fazilet ve iyilik mertebelerinde yükselmeyi sürdürmeni ve Allah'ın seni ölümden ve savaşta öldürülmekten korumasını diliyorum.

Biricik kalmanı, insanlar arasında bir başka benzerinin olmamasını, şan ve şerefimin hep yükseklerde olmasını diliyorum.

Ey Hint kılıcıyla fazilet ve üstünlük kazanan yiğit! Zamanın üzerine gururla elbiseni sürüdüğün için (zamanın belalarına asla boyun eğmediğin için) sonsuza dek kendinle iftihar et."

¹⁶ "Beni kınayanlar, başka işlerle uğraşıp sevgilimi unutmamı mı bekliyorlar? Oysa kalbim sevgilimle o denli meşgul ki kınayanları duymuyorum bile."

¹⁷ "Bütün hür gönüllere aşk yerleşince, aşk uğruna sabırla ve tüm gücümle mücadele ettiğim için şükrediyor, tahammülümü övüyorum.

Sevgilimden uzak kalmayı, ona yakın olmaya tercih ettim. Aşkımı gizledim, sırrımı kimseye paylaşmadım.

Aşıkları kınayanlara hakkımda söyleyecek söz bırakmayacağım. Sırrımı açığa vurarak düşmanı sevindirmeyeceğim.

Zamanın bela ve musibetleriyle o kadar dövüşüp boğuştu ki (bela ve musibetlere o denli aşına oldum ki) artık bana ulaşmadan önce yola çıktıklarımı görüyorum.

Savaşlar bile benden, sıkıntı ve zorluklara gücüm ve kuvvetimle göğüs gerdiğimi görmekten bıktı, usandı.

Derimin rengi, zamanın beni kınayacağı bir kusur değildir. Siyahlık, ne kıymetimi düşürür ne de şan ve şerefimi alçaltır.

Rengim gece gibi siyah olmasaydı, sabahın ışığı gibi parlayan beyaz kılıçlar taşıyan düşmanlarım adımı duyunca ne benden korkar ne de bana boyun eğdi.

Kavmin eşrafı soyları ile övünüp iftihar ediyorsa benim de övüncüm, iftiharım ve soyum zorlu savaşlarda düşmana vurduğum kılıcımdır.

Fazilet, kemal ve mükemmelliğin basamaklarında o kadar yükseldim ki güneşi benden aşağıda yürüyüp giderken gördüm.

Birçok insan benim gibi olmak için uğraştı; ancak izimi bile göremeden hepsi de şaşkın ve çaresiz geri döndüler."

Mütercim tarafından önceki tercümede hiç yer almayan şiirler ilgili yerlere eklenmiş, eksik mısra/beyit barındıran şiirler de tam hâle getirilmiştir.¹⁸

Tablo 10: H. 1146'da Yanlış Yazılan/Harekelendirilen ve H. 1145'te Düzeltilen Özel İsimlere Örnek

H. 1146'dan alınan örnekler	H. 1145'ten alınan örnekler
Enis bin Mudrake	Enes bin Mudrike
Mешil bin Tırāk	Mushil bin Tırāk
‘İmāre / ‘Ammāre	‘Amāre
Minzer / Munzer	Munzir
Zübāb	Rübāb
Beni Fizāre	Beni Fezāre
Beni Kende	Beni Kinde
‘Amrū	‘Amr
‘Urve ve ‘Amr ve ‘Able ve atası ‘Anter’e karşı geldiler ve görüşdiler ...	‘Urve ve ‘Amr ve ‘Able ve anası Şüreyhe ‘Anter’e karşı geldiler ve görüşdiler ...
... Beşāret’ün atası , hâtırın teselli idüp genç oğlancuqlar gibi gönlin eglerdi Beşāret’ün anası , hâtırın teselli idüp genç oğlancuqlar gibi gönlin eglerdi ...
Mubedān bunu göricek, ta’acüb itdi.	Verdişān bunu göricek, ta’acüb itdi.
Verdişān dağı ‘Acem leşkerinün önine düşüp ‘ucbıla kibriyle gelürdi.	Verdişān dağı ‘Arab leşkerinün önine düşüp ‘ucbıla kibriyle gelürdi.

Tablo 10’da ise mukaddimede belirtilen (bk. 2.5.3. maddesi) önceki tercümede özel isimlerde düşülen hataların 1477 yılındaki tercümenin meçhul mütercimi tarafından düzeltildiği örnekler yer almaktadır.

Mukaddimedeki eleştirilerden biri de önceki tercümede hikâyelerin eksik yazılması veya bazı hikâyelerin tercümeyle alınmamış olması hadisesidir (bk. 3.5. ve 3.6. maddeleri). Okur’un (2020, s. 52-58) yaptığı karşılaştırmada, H. 1145’te yer alan Kisrâ’nın Irak naibi Melik Munzir’in oğlu Melik Numân bin Munzir’in “yevm-i bu’s ve yevm-i na’im” kıssasının (H. 1145-409b/14 ve 414b-10 arası) H. 1146’da yer almıyorsa oluşu, bu eleştiriye bir kanıt olarak verilebilir.

7. Nüshaların Şahitliğinde *Kıssa-i Anter*’in Mütercimine ve Yazıldığı Döneme Dair Değerlendirme

İki ayrı tercüme arasında yapılan karşılaştırma, 1477 yılına ait tercümede daha önceden yapılmış başka bir tercümeden büyük oranda yararlanıldığını göstermektedir. Bu durum, *Kıssa-i Anter* tercümesinin kime ait olduğu sorusunu da ortaya çıkarmaktadır. Tespitlerimize göre *Kıssa-i Anter* tercümesinin mütercimi hususunda bilgi veren tek kaynak, *Tarama Sözlüğü*’dür (2009, s. XIII-XIV). *Kıssa-i Anter*’in üç ciltlik takımı içerisinde yer alan A. 3114 yer numaralı nüsha, *Tarama Sözlüğü* için Kilisli Muallim Rıfat Bilge tarafından taranmıştır. *Tarama Sözlüğü*’nde (2009, s. XIII-XIV) ilgili nüsha ile ilgili aktarılan, “*Dil ve üslûbuna göre XIV. Yüzyıl bilginlerinden Erzurumlu Yusuf oğlu Mustafa Darir tarafından yapıldığı kuvvetle sanılan bu çevirinin...*”¹⁹ şeklindeki bilgiye dair şu şekilde bir tespit yapmak mümkündür: 1477 yılında yapılan üç ciltlik tercümenin ve 1477 yılından önce yapılmış, üç ciltlik tercümeyle de kaynaklık ettiği düşünülen yedi ciltlik tercümenin mütercimleri, eldeki nüshalardan hareketle tespit edilememektedir. A. 3114, her ne kadar üç ciltlik tercümenin bir parçası olsa da dil ve üslup

¹⁸ *Kıssa-i Anter* hikâyesinin yayımlanma çalışmaları devam etmekte olup burada çalışmanın hacmini aşmamak adına sınırlı sayıda Arapça şiir örneği verilmiştir. Bu vesileyle yayın projesinde yer alan ve Arapça şiirlerin yazımı ve tercüme sürecinde emek sarf eden Prof. Dr. Mustafa İrmak, Prof. Dr. Ahmet Yüksel, Dr. Abdulcevad Hardan, Dr. Muharrem Ertaş, Uzm. Mehmet Bilir ve Uzm. Nizameddin Eid hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁹ Alıntının imlasına müdahale edilmemiştir.

açısından bu nüsha için yapılan bir tespiti yedi ciltlik takım için de söylemek mümkün olacaktır. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere her iki takım, cümle yapıları açısından büyük ortaklıklar barındırmaktadır. Yedi ciltlik takımın 1477 yılından önce yapıldığı bilgisiyle bu tercümenin XIV. yüzyılda yaşadığı bilinen Kadı Darîr'e ait olabileceği tespiti birlikte değerlendirildiğinde ilgili tespitin isabetli olabileceği düşünülebilir. Lâkin bu tercümenin Arapçadan Türkçeye tercümeleriyle tanınan Kadı Darîr tarafından yapıldığı kabul edilecek olunursa yukarıdaki mukaddimede belirtilen eski tercümeyle ait eksikliklerin ve hataların -müstensihlerden kaynaklanabilecek hatalar hariç- bir kısmının Kadı Darîr'e ait olduğunu da kabul etmek gerekecektir.

Tarama Sözlüğü'ndeki bu tespit tercümenin geneli için değil de A. 3114 yer numaralı nüsha ve dolayısıyla 1477 yılında tamamlanan üç ciltlik tercümeyle ait nüshalar özelinde ele alınacak olursa ortaya şu sonuç çıkmaktadır:

Kadı Darîr'in doğum ve vefât tarihlerine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki bilinen ilk tarih, M. 1377 yılında Mısır'a gittiği şeklindedir. Bilinen son tarih ise "*Yüz Hadis Yüz Hikâye*" adlı eserinin M. 1394 olarak tahmin edilen telif tarihidir (Efendioğlu ve Sümbüllü, 2012, s. 18). Ayrıca Kadı Darîr siyerini yazarken yani M. 1388 senesinde, yaşının hayli ilerlemiş olduğunu belirtmiştir (Erkan, 1993). Değerlendirmede *Kıssa-i Anter* tercümesinin 1475 yılında başlanıp 1477 yılında bitirildiği bilgisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bilgiler ışığında *Tarama Sözlüğü*'nde belirtildiği üzere *Kıssa-i Anter*'in müterciminin "kuvvetle sanıldığı üzere" Kadı Darîr olduğu kabul edilecek olunursa Kadı Darîr'in yaşının hayli ilerlemiş olduğu 1388 yılından sonra 89 yıl daha yaşamış olması gerekmektedir ki bu mümkün gözükmemektedir. *Tarama Sözlüğü*'nde A. 3114 nüshasından hareketle aktarılan tarih (XIV. yüzyıl) ve mütercim bilgisinin bu şekilde olmasının iki farklı sebebi olabilir:

1. Kilisli Rıfat Bilge, üç ciltlik tercüme için "Kitâb-ı Fâhîr" tamlamasıyla düşülmüş H. 881/M. 1477 tarihinin bulunduğu ilk cildi incelememiş olmalıdır.

2. Kilisli Rıfat Bilge, ilk cildi incelemişse de mukaddimede yazılı olan "Kitâb-ı Fâhîr" ibaresini görmemiş veya değerlendirmemiştir.

Sonuç olarak 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yaptırılan üç ciltlik tercümenin Kadı Darîr'e ait olamayacağı ve XIV. yüzyıla tarihlendirilemeyeceği açıktır. Lâkin ilgili tercümenin 1477 yılından önceki tercüme ile dil ve üslup açısından ortaklık göstermesi, metnin kaynağının XIV. yüzyıla götürülmesini ve birden fazla mütercim varlığını mümkün kılmaktadır.

8. Önceki Tercümelere Yapılan Eleştiri Sonrası Ortaya Çıkan Eser: Kitâb-ı Fâhîr

Mütercim, mukaddimesinin sonunda tafsilatıyla anlattığı tetkik süreci sonunda tercümeyi iki yılda tamamladığını ve ortaya çıkan tercümeyle "Kitâb-ı Fâhîr" adını verdiğini belirtmiştir. Mukaddimede anlatılan aşamalara dair somut veriler ortaya konulduğunda mütercim eserine neden "iftihar edilecek kitap" adını verdiğini anlamak mümkün olacaktır. Mukaddimede, toplam incelendiği belirtilen (bk. 4.1. maddesi) Arapça nüshalardan tespit edilebilenlerin toplam varak sayısı 1.314'tür²⁰. Atûfi'nin *Defter-i Kütüb*'ünde (1502, s. 92a) işaret ettiği Arapça 36 ciltlik ve

²⁰ Cod. A. F. 14: 299 varak (Sîrat 'Antar, Band 1)
Turhan Valide Sultan 238: 829 varak (Çelebi, 2003, s. 79)
R.1604: 88 varak. (Karatay, 1969, s. 353)

58 ciltlik takımlara ait olabileceği düşünülen iki nüsha tespit edilebilmiştir (R. 1604 ve H. 1166). Arapça iki ayrı eserin toplam varak sayısı, tespit edilen iki nüshanın toplam varak sayısının ortalamasından (93 varak) hareketle hesap edilecek olunursa ortalama 8.742 olarak ortaya çıkmaktadır. Yani mütercimın tetkik ettiği Arapça metin, toplamda 10.000 varağın üzerindedir. Mukaddimede belirtildiğine göre bütün bu metinler tetkik edildikten sonra Arapça eserlerdeki hikâye ve şiirler açısından birbirlerinde eksik bulunan hususlar tamamlanmıştır (bk. 4.2. maddesi).

Mütercimın tercüme sürecinde yaptığı bir diğer işlem ise kendisinden önce yapılmış Türkçe tercüme ile tamamına vâkıf olunan hikâyenin karşılaştırılması meselesidir (bk. 4.3. maddesi). Yukarıda izah edildiği üzere Atûfi'nin *DeFTER-i Kütüb*'ünde (1502, s. 92a) işaret ettiği yedi ciltlik Türkçe tercümenin, mütercimın bahsettiği önceki tercüme olduğu düşünölmektedir. İlgili tercümeğe ait tespit edilen nüshaların toplam varak sayısı 1829'dur²¹. Yedi ciltlik tercümenin üçüncü cildine ait herhangi bir nüsha tespit edilememiştir. Yedi ciltlik tercümenin toplam varak sayısı, geri kalan altı cildin toplam varak sayısının ortalamasından (304 varak) hareketle hesap edilecek olunursa 2.133 sayısına ulaşılacaktır. Mukaddimede belirtildiğine göre (bk. 4.3., 5.1. ve 5.2. maddeleri) bütün bu metinler tetkik edildikten sonra hikâyenin aslına uygun olarak düzeltilebilecek yerleri düzeltilmiş, düzeltilemeyecek yerleri ise yeniden tercüme edilmiştir. Tercüme faaliyeti sonucunda toplam 1.848 varaktan²² oluşun *Kıssa-i Anter* tercümesi ortaya çıkmıştır. Özet olarak mütercim, Arapça ve Türkçe toplam 11.829 varaklık metni inceleyerek ve gerekli düzeltmeleri yaparak iki yıllık süre zarfında kendi tercümesini ortaya koymuştur. Mütercim, nüshaların hiçbirine adını yazmamış ve bu uzun soluklu süreci "Kitâb-ı Fâhir" ifadesiyle özetlemeyi tercih etmiştir.

Sonuç

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle 1477 yılında yapılmış *Kıssa-i Anter* tercümesinin mukaddimesinin ele alındığı bu çalışmada, ilgili mukaddimenin çeviri yazılı metni verilip dil içi çevirisi yapıldıktan sonra mütercimın mukaddimede anlattığı hususlar, maddeler hâline getirilmiştir. Kaynak dili Arapça olan *Siretü'l-Anter*'den *Kıssa-i Anter* tercümesine geçiş sürecinin altı ana başlıkta aktarıldığı mukaddime, kendisinden önceki tercümenin muhtelif başlıklar altında eleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu hususun, ilgili mukaddimeğe "Türkçede ilk çeviri eleştirisi" olma özelliği kazandırdığı tespit edilmiştir. Zira Semercioğlu'nun (2010) yapmış olduğu çalışmada, Osmanlı'da ilk çeviri eleştirisinin Kemalpaşazâde Said Bey tarafından 1888-1906 yılları arasında yapılan "*Galatât-ı Tercüme*" adlı eser olduğu belirtilmiştir. *Kıssa-i Anter* mukaddimesi, muhteva açısından "*Galatât-ı Tercüme*" kadar kapsamlı değildir. Lâkin *Kıssa-i Anter* mukaddimesinin, 1477 yılında yazılmış olması sebebiyle ilk çeviri eleştirisi

H.1166: 98 varak. Bu nüsha Fehmi Edhem Karatay'ın hazırladığı katalogda mevcut değildir. İlgili nüshaya işaret eden Atbaş (2019, s. 971) ise varak sayısı bilgisi paylaşmamıştır. Nüshaya ait toplam varak bilgisi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde talep edilen nüshanın dijital görsellerinden hareketle tespit edilmiştir.

²¹ K. 889 (1. cilt): 317 varak (Güler, 2020, s. 68).

H. 1146 (2. cildin istinsahı): 350 varak (Güler, 2020, s. 70).

Supplément turc 638 (4. cilt): 326 varak (Güler, 2019, s. 44).

K. 890 (5. cildin istinsahı): 337 varak (Güler, 2020, s. 72).

H. 1149 (6. cilt): 428 varak (Güler, 2020, s. 71).

34 Ae Roman 185 (7. cildin istinsahı): 71 varak (Güler, 2019, s. 56).

²² H. 1145 (1. cilt): 539 varak (Güler, 2020, s. 57).

A. 3113 (2. cildin istinsahı): 695 varak (Güler, 2020, s. 60).

H. 1147 (3. cilt): 614 varak (Güler, 2020, s. 65).

olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmada ayrıca mütercimın işaret ettiği Anter hikâyesinin kendisinden önce yazılmış Arapça ve Türkçe metinlerine Atûfî'nin *Defter-i Kütüb*'ünden hareketle ulaşılmış ve ilgili eserlere ait yurt içi, yurt dışı kütüphanelerde tespit edilen nüshalar tanıtılmış ve değerlendirilmiştir. Mukaddime sahibinin yaptığı tercüme ile kendisinden önceki yedi ciltlik tercümenin karşılaştırıldığı bölümde, mütercimın ortaya koyduğu eleştirilerin izleri aranmış ve ortaya çıkan veriler yorumlanmıştır. 1477 tarihli tercümenin sahibi olan meçhul mütercimın kendisinden önceki tercümede doğru olarak tespit ettiği kısımları aynen almış olması, aynı zamanda “tenkitli tercüme” olarak adlandırılabilir bir uygulamaya işaret etmektedir. Metnin asıl sahibinin kim olduğu sorusunu doğuran bu durumun sorgulandığı bir diğer bölümde, Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin belirttiği üzere tercümede Kadı Darîr'in de izinin olabileceği ve 1477 yılına tarihlenen tercümedeki metinlerin kaynağının daha önceki bir zaman dilimine ait olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise mütercimın tercümesine niçin “Kitâb-ı Fâhir” adını verdiği, tetkik ettiği eserlerin toplam varak sayılarından hareketle izah edilmiştir. Böylelikle mütercimın, Arapça ve Türkçe toplam 11.829 varaklık metni inceleyerek ve gerekli düzeltmeleri yaparak 1.848 varaktan oluşan *Kıssa-i Anter* tercümesini ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- Abdülazîz, M. İ. ve N. M. et-Tırâzî. (1987). *Fihrisu'l-mahtûtâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye. C. I*, Kahire: Heyetü'l-Mısriyye el-Ammâ li'l-Kitâb.
- Anter b. Şeddâd'ın tercüme-i hâlini tercüme*. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Roman 185, <http://yazmalar.gov.tr/eser/anter-b-seddadin-tercume-i-halini-tercume/188724> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Anterename tercümesi-a*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K.000294, http://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=Anterename&alan=tum_txt&demirbas=MC_Yz_K.000294 (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Anterename tercümesi-b*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_O.000114, http://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=Anterename&alan=tum_txt&demirbas=MC_Yz_K.000294&demirbas=MC_Yz_O.000114 (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Anter-nâme*. Türk Dil Kurumu El Yazması ve Nadir Eserler Kitaplığı, Yazma B/16, <http://katalog.tdk.gov.tr/details?id=92537&materialType=YE&query=Anter> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Atbaş, Z. (2019). Preliminary List of Manuscripts Stamped with Bayezid II's Seal in the Topkapı Palace Museum Library. *Treasures of Knowledge - An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, C. 1, (ed.) Gülru Necipoğlu vd., Leiden: Brill, 937-981.
- Atûfî (1502). *Defter-i Kütüb*. Magyar Todományos Akademia Künyvtara Keleti Gyüjtement, Török F.39, <http://real-ms.mtak.hu/id/eprint/50> (Erişim tarihi: 6.06.2023).
- Aydın, C. (1988). Anter hikâyesi. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 175, 65-67.
- Bayatlı, N. Y. (2011). Irak Türkmenlerinde hikâye anlatma geleneği ve Köroğlu anlatmaları. *Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009)*, Bolu: BAMER, 179-193.
- Bayram, N. (2019). *Makâle-i re'isü'l-eshyâ Hâtem-i Tay ve Anter (Gevrek-zâde Hâfiz Hasan) [çeviri yazılı metin]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Beyoğlu, C. (2019). *Anternâme 5. cilt (inceleme-metin-tıpkıbasım)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, M. N. (2003). *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Fatih Sultan Mehmet için hazırlanmış kitapların tezhip sanatı açısından değerlendirilmesi ve diğer özellikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Damar, Ç. (2023). *Kıssa-i Anter 5. cilt (metin-inceleme-sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, E. (2019). *Kıssa-i Anter (3. Cilt / H.1147 / 1b-205a) [inceleme-metin-sözlük]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efendioğlu, S. ve Y. Z. Sümbüllü (2012). Erzurumlu Mustafa Darîr, Yüz Hadis Yüz Hikâye'si ve yeni nüshaları. *Selçuk Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (32), 15-35.
- Elhajhamed, A. (2023). Antere kıssasının Türkçe tercümesi. *Şarkiyat Mecmuası-Journal of Oriental Studies*, 42, 1-12.
- Erkan, M. (1993). Darîr. *TDV İslâm ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darir> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Erünsal, İ. (2014). Fatih Sultan Mehmed'in ilgi duyduğu kitaplar ve kütüphanesi. *Fethi Gören Şehirden İstanbul'un Fethine ve Fatih'ine Bakış*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Flügel, G. (1865). *Die Arabischen, Persischen und Türkischen handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien, zweiter band (Vol II)*. Wien: KK Hofund Staatsdruckerei.
- Güler, M. İ. (2019). *Kıssa-i Anter (1. cilt / H.1145) [inceleme-metin-sözlük]*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, M. İ. (2020). Kıssa-i Anter: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki el yazması nüshaların tanıtımı ve değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(1), 48-79.
- Güvel, O. (2017). Nitelikli Türkçe-Arapça edebiyat çevirmeni eksikliği var. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/nitelikli-turkce-arapca-edebiyat-cevirmeni-eksikligi-var/1015387> (Erişim tarihi: 6.06.2023).
- Karagöz, T. (2019). *Kıssa-i Anter (K. 889 birinci cilt 1a-150b)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karatay, F. E. (1969). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu, C. IV*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kavruk, H. (2016). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kırımlı, Ö. (2020). *Kıssa-i Anter (3. cilt 409a-614b) [inceleme-metin-sözlük]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Le Roman d'Antar ibn Sheddad*. Bibliothèque Nationale de France, Supplément turc 638, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc939736> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Le Roman de 'Antar ibn Sheddad el-'Absi*. Bibliothèque Nationale de France, Supplément turc 631, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc93967z> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Mollaibrahimoğlu, S. (2017). *Yazma eserler terminolojisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Muhtar, C. (1991), Antere kıssası. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/antere-kissasi> (Erişim tarihi: 06.06.2023).
- Namık Kemâl (t.y.). Kemâl Bey'in bir makalesi. *Şark Mecmuası*, 1 (5), 97-101.
- Necipoğlu, G. vd. (ed.) (2019). *Treasures of knowledge - An inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)*. Leiden: Brill.
- Okur, G. (2020). *Kıssa-i Anter (H.1146/148b-350a) [inceleme-metin]*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Pala (NAVDAR), B. (2021). *Kıssa-i Anter (H.1146/1b-148a) [inceleme-metin]*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Roman de 'Antar*. Bibliothèque Nationale de France, Turc 354 - Regius 1456, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc92877v> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Schmidt, J. (2006). *Catalogue of Turkish manuscripts in the library of Leiden University and other collections in the Netherlands, Vol. 3: Comprising the acquisitions of Turkish manuscripts in Leiden*. Leiden: Leiden University Library.
- Semercioğlu, U. (2010). Osmanlı'da ilk çeviri eleştirileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 29-38.
- Sırat 'Antar, Band I*. Österreichische nationalbibliothek, Cod. A. F. 14, <http://data.onb.ac.at/rec/AC14426481> (Erişim tarihi: 9.06.2023).
- Şahin, E. B. (2020). *Kıssa-i Anter (3. cilt/H.1147/205b-409a) [inceleme-metin-sözlük]*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Tarama Sözlüğü, C. I*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünsal, S. (2022). *Kıssa-i Anter (ikinci cilt / A. 3114) [inceleme-metin-sözlük]*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ünver, S. (1958). II. Sultan Bâyezid'in Edirne'deki vakıf kitaplarına dair. *Vakıflar Dergisi*, IV, 105-106.

Extended Abstract

The story of Sırat Anter, created around the life of the Arab hero Anter ibn Shaddad, who is famous for his heroism and poetry, has been circulating in different geographies for centuries, especially in the Eastern world. This story, which has been told in oral culture in the Arab geography since the 6th century when Anter ibn Shaddad lived, was written down in the 12th century, and the whole story was translated into Turkish in 3 volumes in 1477 by order of Sultan Mehmed the Conqueror. It is possible to specify the following points showing the importance of the story Qıssa-i Anter in Turkish literature: It is the oldest translation from classical Arabic literature into Turkish, the story of Qıssa-i Anter is also found in different parts of Turkish geography, and it has the feature of being a rich work for moral education with the messages it contains in the Ottoman period and the copy, which is the copy of the second volume of the three-volume translation registered in the Topkapı Palace Museum Library with the place number A. 3114, was scanned by Kilisli Muallim Rıfat Bilge for the Tarama Sözlüğü (the dictionary of old Turkish). The copies of the Anter story, which is known to have influenced European literature, were found from the 15th century to the 19th century and were read and appreciated by many segments of the society, from the sultans to the palace people, from the soldiers at different levels to the people in the coffeehouses, also waiting to be examined in terms of the sources of Turkish storytelling.

One of the things that are translating Qıssa-i Anter, whose translator is unknown, important is that its preface is the first translation criticism in Turkish. Because in the study by Semercioğlu (2010), it was stated that the first translation criticism in the Ottoman Empire was the work called "Galatât-ı Tercüme" made by Kemalpashazâde Said Bey between 1888-1906. Although the content of the preface to Qıssa-i Anter is not as comprehensive as Galatât-ı Tercüme, it is possible to say that it is the first translation

criticism since the preface to Qıssa-i Antar was written in 1477. According to the information the translator gave in the preface, as mentioned earlier, the Antar story was translated into Turkish before it. However, in the foreword mentioned, it is stated that this translation contains deficiencies in many aspects. These deficiencies can be summarized as follows: The original Arabic copy is incorrect; translators lack grammatical rules; translators inability to master the whole story because they did not examine the story from the beginning to the end; therefore, the earlier parts of the story were not arranged correctly; although the translators did not have full command of the story, they chose to shorten the story; that the translators deliberately left many stories distorted and incomplete. In this study, in which the preface of the three-volume translation in 1477 is discussed, first of all, the translated text and intralingual translation of the preface of the first volume of Qıssa-i Antar registered in the Topkapı Palace Museum Library with the place number H. 1145 are given. The translation process described in the preface is explained in articles in the section titled “Qıssa-i Antar preface: Following the traces of a critic translator.” Subsequently, the copies of Arabic and Turkish sources, which the translator used and criticized, found in domestic and abroad libraries, were introduced under the title “The sources of the translation of Qıssa-i Antar in Atûfi’s Defter-i Kutub.” Under the title of “Qıssa-i Antar translator’s traces in the copies” the factual data of the translator’s criticisms of the previous translation were extracted, and the relevant data were interpreted based on the traces in the detected copies. The resulting table concluded that there might be more than one translator whose name is unknown in the translation of Qıssa-i Antar. A short discussion was made about the translator’s identity and the text’s period in the section titled “The translator of Qıssa-i Antar in the witnessing of the copies and the discussion about the period in which it was written.” In the last chapter, titled “The work that emerged after the criticism: Kitâb-ı fâhir” the numerical data of the copies examined by the translator during the translation process and the translation he produced were presented. Thus, it was questioned why the translation was named “Kitâb-ı fâhir” (the book to be proud of).